

gyar–osztrák vonatkozásban a horvátok magyarságképének alakulásához hasonló görbét rajzolhatnánk föl.

Summa summarum: Sokcsevits Dénes egy fehér lapot próbált teleírni tudományos igényességgel; egy lapot a szomszéd nemzetek magyarságképéről szóló képzeletbeli vastag könyvből, amelyben mindeddig jószerivel a legtöbb lap fehér volt, vagy legfeljebb feléig-harmadáig volt teleírva. Sokcsevits most teleírta ezeket a fehér lapokat, talán ha egy-két széljegyzetnek hagyott helyet rajta. Csak szurkolhatunk azért, hogy a horvátok fehér könyvének is teleírja néhány lapját, és mihamarabb elkészítse könyve ikerpárját: milyen a horvát múlt magyar szemmel?

Hornyák Árpád

A magyar diplomácia déli szomszédságpolitikája az 1920-as években*

Magyarország első világháború és a trianoni békeszerződés utáni nemzetközi helyzete, a Monarchia más utódállamaival kialakuló kapcsolata hosszú-hosszú évek óta a hazai történettudomány kiemelt témája. Vizsgálatát nem könnyíti, hogy szüntelenül heves világszemléleti és politikai érzelmek kavarnak körülötte. Ez a következmények súlyát azóta is vállukon hordozó, kisebbségbe került honfitársaink és a velük kapcsolatban álló vagy egyszerűen együttérző itthoni lakosság részéről érthető – ám a történettudomány számára nem helyettesítheti a tények pontos, tárgyilagos feltárását. A tudásnak erre a szeletére kétféleképpen tekinthetünk: mondhatnók, hogy „a pohár félig üres”, de azt is, hogy „jelentős részben már megtelt”. Igaz, az elpusztult vagy rejtőző akták helyén jó néhány űr tátong. Az érdekelt országok egy részében sokáig az iratok erősen szelektív hozzáférhetősége is korlátozta a kutatást. Jó néhány szerző évtizedes fáradságos munkája nyomán mégis számottevő publikus dokumentumhalmaz gyűlt össze. Színvonalas feldolgozások, az oktatás számára igényes egyetemi szemelvénykötetek is születtek.

Hornyák Árpád kötete többek közt az utóbbi évtizedben végbement kettős változás örvendetes terméke. Az egyik, hogy a szomszédos országok többségében minden akadály ellenére számottevően javultak a le-

* Hornyák Árpád: *Magyar–jugoszláv diplomáciai kapcsolatok 1918–1927*. Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 2004. 359 p.

véltári kutatás feltételei. A másik, hogy az egyetemi hallgatók és a fiatal oktatók (s egyben kutatók, mint a jelen munka szerzője is), ha kellően ügyesek, a korábbinál sokkal jobban élhetnek a külföldi kutatóutak lehetőségeivel. Hogy ehhez nemcsak tudományos érettség, hanem nyelvtudás és egyéb jártasságok is kellenek, az egyáltalán nem pejoratív megállapítás; a teljesítmény szempontjából egyébként is mellékkörülmény.

A munka hézagpótlónak tekinthető. A magyar–jugoszláv viszony ugyanis, ha általánosabb összefüggésben tárgyaljuk, a kisantanttal tartott kapcsolatok keretébe helyezhető. Ám kicsit is alaposabb vizsgálat szükségképpen nagy eltéréseket mutathat ki a magyar kormányoknak és a kisantant egyes államainak a viszonyában. A különbségek nemcsak térben, hanem időben is megállapíthatók. Egy-egy országgal fenntartott kapcsolatainkban számtalan feszült szituáció, közeledési kísérlet, többé vagy kevésbé éles fordulat következett be. Hornyák Árpád egy meghatározott szomszédállam, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, később Jugoszlávia vonatkozásában viszonylag jól elkülöníthető időszakot (1918–1927) választ, s ennek keretében tárja elénk a konkrét folyamatok alakulását, megvilágítva azt is, hogyan tekintett ugyanebben az időszakban magyar kapcsolataira a jugoszláv állam. (Azt is megindokolja, miért beszél Jugoszláviáról, noha ilyen nevű állam hivatalosan 1929-ig nem létezett. A kortársak azonban, többek közt maguk a délszlávok is, felváltva használták a két megnevezést.)

A magyar levéltárak délszláv vonatkozású iratait a kérdéssel alaposabban foglalkozó történéseink nagyrészt eddig is ismerték. Ám amikor kezünkbe kerül a másik fél iratanyaga is, különösen, ha jelentős számú, eddig fel nem tárt, nem publikált dokumentumra is bukkanunk, a két aktahalmaz nem egyszerűen mennyiségileg adódik össze. A nyereség ennél sokkal nagyobb. Választ kapunk számos kérdésre, amelyről addig csak feltevéseket fogalmazhattunk meg. Az akták kiegészítik, értelmezik, pontosítják, helyesbítik egymást. Márpedig Hornyák a *maga gyűjtötte, nagy számú belgrádi és londoni eredetű dokumentum* alapján írta kötetét. A jugoszláv iratok jelentőségét a téma földolgozása szempontjából felesleges hangsúlyozni. Nem véletlenül emeli ezt ki a könyv borítójának fülszövegeiben a téma két kiemelkedő szakembere, Ádám Magda és Romsics Ignác. Az angol iratsomók pedig erre (és nemcsak erre) az időszakra nézve általában véve is nélkülözhetetlenek a diplomáciatörténeti folyamatok értelmezéséhez. Kisebb országokkal, népekkel az utóbbi két évszázadban is sokszor fordult elő, hogy sorsuk szóba került a nagyhatalmak asztalánál, s erről esetenként alig vagy csak késve értesültek; az asztalnál pedig túlnyomórészt ott ültek a brit diplomácia képviselői.

A szerző egyelőre tudatosan arra az időszakra korlátozta kutatásait, amikor a két állam politikai döntései – legalábbis egymás közti kapcsolataikban – még viszonylag szabadon születhettek. Ezt a korszakot 1927. április 5-ével zárja, amikor Bethlen István miniszterelnök Rómában aláírta az olasz–magyar barátsági szerződést. Ettől kezdve – állapítja meg Hornyák – a két ország mindinkább egymással szemben álló nemzetközi tömbökbe tagolódott be; ebben a koordináta-rendszerben a külső hatások is másképpen jelennek meg.

Amint azt a kérdés megközelítése megkívánja, Hornyák korán indít: a szerb kormány már 1914 augusztusában *tudósokból álló csoportot* alakított, hogy megjelöljék: milyen területekre tartson igényt a remélt győzelem távlatában Szerbia. A bizottság a váltakozó sikerű hadműveletektől függetlenül folyamatosan működött. 1916-tól „nagyobb sebességre kapcsolt”, mivel Szerbia párizsi és londoni diplomatái egyre kedvezőbb lehetőségeket láttak kibontakozni. A Monarchia összeomlásának heteiben pedig az antant regionális parancsnokságainak jóváhagyásával, sőt sugallatára máris megkezdődött a szerb csapatok bevonulása egyes dél-magyarországi területekre.

A szerző újabb részletekkel gazdagítja a *kisantant* portréját, tovább oszlatva az erről a szerződésrendszerről itt-ott még a szélesebb szakmai közvéleményben (például az iskolai történelemoktatásban) is élő, árnyalatlan képet. Ez utóbbi szerint szilárd francia irányítású tömbről van szó, amely – legalábbis a Magyarországgal kapcsolatos ügyekben – mindig egységes frontként szerepelt. Ezt a képet a legjobb kutatók többször próbálták ennél jóval többszínűvé, valósabbá tenni. Hasztalan igyekeztek; a könnyebben fölfogható, egyszerűsített kép makacsul tartotta magát. Meglehet, Hornyák munkája sem fog halálos csapást mérni rá, de tovább nehezíti a hangoztatását. Bemutatja: a francia diplomácia valóban erősen érdekelt volt abban, hogy ezt a fontos országcsoportot kontinentális külpolitikájának a szolgálatába állítsa. Nem vágyott azonban arra, hogy a három állam olyan szoros szövetséget alakítson ki, amelyet a francia kormánynak fáradságos lépésekkel kell rávennie a neki megfelelő lépésekre vagy bizonyos lépésektől való tartózkodásra. A kisantantállamok a francia támogatót, érdekeik követése során, maguk mögött akarták tudni; ám ismételten – együtt vagy külön-külön – szembeszegültek vele, mihelyt a francia politika – akár csak ideiglenesen is – a maga céljai szolgálatában más külpolitikai konstrukciókat fontolgatott. Heves ellenállásukat váltotta ki például, amikor 1920 tavaszán és nyarán a Quai d’Orsay átmenetileg egyfajta román–magyar–lengyel együttműködés lehetőségét mérlegelte. Hasonló politikai játékok cél-

pontja volt akkoriban az országcsoport Rómában is, amely a román kormányt szerette volna fölvonultatni az övéivel ütköző jugoszláv érdekekkel és az ezeket időnként fölkaroló csehszlovák kormányzattal szemben. Ha ehhez hozzávesszük a kisantantállamok Hornyák által lelkiismeretesen adatolt egymás közti ellentéteit, valamint Nagy-Britannia időnkénti közbelépéseit, megállapíthatjuk, hogy az érdekek végtelenül bonyolult és az idő folyamán át- meg átformálódó hálójáról van szó, amelyben az 1920-as években csak kevés külpolitikai kezdeményezés élt néhány hónapnál tovább.

A szerző az első pillanattól kénytelen túllépni a kétoldalú kapcsolatok történetének keretein. Ebben a neuralgikus térségben *minden lépés egyszerre tucatnyi ország reakcióját eredményezte*. A kötet két főszereplője persze a magyar és a jugoszláv kormányzat. Ám kicsit is kitekintve akár csak a velük közvetlenül érintkező térségbe, kiderül, hogy a párviadalba mások is jócskán beleszóltak. Még egy-két lépés, és kiviláglik: csak egy hatalmas európai, néha világméretű forgószínpad statisztái, amelynek legfeljebb kis szeletét tudják bejátszani, az egész színpad forgását pedig alig-alig befolyásolhatják. Mindezt Hornyák nem rágja az olvasó szájába, de bemutatja, és ezzel félreérthetlenné teszi.

A kötet első nagy része a kapcsolatok alakulását az *őszirózás forradalomtól IV. Károly második hazatérési kísérletének a kudarcáig* követi. Ebben a néhány nap híján három évben a környező országok egyik fő törekvése az volt, hogy útját állják a Habsburg-ház visszatérésének a magyar trónra. Nagyrészt ők érték el, hogy a második királypuccs után már ne csak távol tartsák az országtól a királyt, hanem formálisan is megfosszák trónjától az egész dinasztiát. A másik – talán ennél is nyomtatékosabb – igényük az volt, hogy közvetlenül részt vehessenek a magyarországi leszerelés ellenőrzésében. A szerző bemutatja, miért nem járultak hozzá ehhez a nagyhatalmak. Leírásából kiderül, hogy ezek elsősorban nem olykor kényelmetlen kis támogatottjaik, hanem a maguk valós vagy vélt biztonságát építgették. Ezt pedig néha éppen a kisantant-országok túlzott követelései veszélyeztették. Hornyák sok részlettel mutatja be egymás közti ellentéteiket, például a román és a jugoszláv kormányt időnként egymással szembeállító bánati területi problémát. A magyar kormányzat szempontjából ez azt jelentette, hogy bizonyos ellene irányuló akciók mögé nem sikerült felsorakoztatni mindhárom kisantant-kormányzatot.

Természetesen ebben az első részben jelentős súllyal szerepelnek a *béketárgyalásokkal* kapcsolatos iratok és megfontolások. Hornyák Árpád iratai és megállapításai a párizsi béketárgyalások bizonyos eseményeinek

a megvilágításához azzal is hozzájárulnak, hogy mindkét ország esetében föl-fölvillantják a „hátszínját” (benne a kormányzat és a közvélemény), a tárgyaló delegáció és az antantcsúcsok bonyolult kölcsönhatását. A jugoszláv esetben a kapcsolatokat külön is bonyolította a békeszerződés által Magyarországnak meghagyott, de a háború vége után még évekig délszláv megszállás alatt álló *baranyai területek* ügye, amely csak a két királypuccs közötti hónapokban rendeződött. A szerző ehhez a kérdéshez is fölvonultat érdekes jugoszláv dokumentumokat (105–108.).

A második rész már a Bethlen-korszak kezdetét tárgyalja, kissé suta címmel (*A királypuccsok után*), amely főleg arra utal, mi *nem* olvasható benne. Ebben az 1922–1924 közötti időszakban teremődtek meg a *kétoldalú kapcsolatok normalizálásának bizonyos feltételei*. Ekkor került napirendre Magyarország felvétele a Népszövetségbe, majd a gazdasági-pénzügyi stabilizációhoz nélkülözhetetlen népszövetségi kölcsön megszerzése. Hornyák hangsúlyozza, hogy több lépés, amelyet a magyar kormánynak ez ügyben meg kellett tennie – például a román és a jugoszláv kormánnyal folytatott hosszas egyeztetés –, „a politikai párbeszéd és a gazdasági közeledés irányába vezetett”. Hangsúlyozza a megoldás kompromisszumos jellegét: Magyarország vállalta, hogy gazdaságát két és fél évre nemzetközi ellenőrzés alá helyezi, a kisantantkormányok pedig – miután megpróbálták megtorpedózni a kölcsönügyet azzal, hogy ellentmond a békeszerződésnek – lemondtak róla, hogy részt vegyenek az ellenőrzésben. A szerző mindkét oldalról származó diplomáciai iratokkal illusztrálja az olasz kormánynak a két országot egyaránt – bár nem egyformán – érintő próbálkozását, hogy Varsóig terjedő befolyási övezetet alakítson ki. Jó lett volna, ha kissé jobban hangsúlyozza, hogy ezek az ambíciók – amelyek a francia politika kelet-közép-európai pozícióit voltak hivatottak kikezdeni – eleve nem álltak arányban az olasz állam reális érdekérvényesítő képességével. Ám igaz, hogy Magyarország és Jugoszlávia szempontjából mégiscsak az ő nagyságrendjüket meghaladó nagyhatalmi kezdeményezésről volt szó, amellyel kénytelen-kelletlen számolniuk kellett. Hornyák itt is jól adagolja jugoszláv archív forrásait, olyan ügyekben iktatva be őket, ahol új ismereteket nyújtanak vagy fontos részletekkel gyarapítják a meglévőket.

A harmadik rész *a két ország közötti enyhülés és megállapodások* igéretes mozzanatait (és ellentmondásait) mutatja be, nagyjából 1922 és 1927 között. Nagyjából, mondom, mert Hornyák kronológiája nem merev. (Ehhez képest túlzottan is takarékoskodik a pontos dátumok föl-tüntetésével, s ezeket olykor a jegyzetekből sem lehet kideríteni, lásd például a 170. oldalhoz tartozó 660-as jegyzetet.) Azt mindenesetre

kitűnően ábrázolja, hogy a gazdasági konszolidációra irányuló erőfeszítései közepette a magyar külpolitika passzívabbá vált, főleg a külkereskedelmi törekvésekre összpontosított (mint azt a budapesti jugoszláv katonai attasé jó szemmel állapította meg hazaküldött jelentésében). Ugyanebben az időszakban a soktényezős játszmában egy időre újabb tényező is megjelent: a diplomáciai kapcsolatok felvételére irányuló magyar–szovjet tárgyalássorozat. Ennek is vannak jugoszláv iratokban fölbukkanó belgrádi vonatkozásai, elsősorban közvetve, a szovjet–román viszonyon átszűrve. Ám ismét a külső tényezők óriási szerepét mutatja, hogy a brit munkáspárti kormány lemondása után a magyar–szovjet közeledés megakadt.

Ebben a periódusban számos ügyben érintkeztek és ütköztek a két ország érdekei. Mint Hornyák bemutatja, ugyancsak kattogtak a jugoszláv diplomáciai szolgálat távírógépei a frankhamisítási botrány hónapjaiban; ezt a kisantant-kormányok Magyarország újabb nemzetközi megbélyegzésére akarták fölhasználni, illetve, mint egy belgrádi irat mutatja, arra, hogy megghiúsítsák a magyar kormány által a katonai és pénzügyi ellenőrzés megszüntetésére benyújtott kérés teljesítését.

A szerző számára az egymással „felelő” iratok lehetővé teszik, hogy alaposan bevilágítson a diplomácia működésének vegykonyhájába (ahogy akkor, előtte évezredekén át, és alighanem azóta is funkcionált). Igen tanulságos, hogyan s honnan szerzik be a külképviseltek „többlet-információikat” – meglehetősen hibaszázalékkal. Meghökkenítő, hogyan váltanak néha egy-két napon belül is hangot, aszerint, hol szólalnak meg; mekkora fordulatot tett például Ninčić jugoszláv külügyminiszter 1923 júniusában, egy nappal a Kolossa belgrádi magyar követtel folytatott barátságos hangnemű beszélgetése után elhangzott parlamenti expozéjában. (Fordított példa is fölhozható.)

A magyar külpolitikai tevékenység a „közép-európai Locarno” angol tervének vitatása kapcsán újra fölélélnkült. Ezt a magyar kormány érthetően ellenezte, mivel újabb gátat emelt volna a revízió útjában. Ehelyett kétoldalú magyar–jugoszláv megoldásra törekedett. Mire azonban ez (1927 februárjában) valóban napirendre kerülhetett volna, a jugoszláv habozás láttán a magyar külügy az olasz kapcsolatot helyezte előtérbe: Bethlen miniszterelnök április 5-én Rómában aláírta a magyar–olasz barátsági szerződést. Bár, mint Hornyák megemlíti, ezután is voltak tárgyalási kísérletek, ezzel „megpecsételődött a magyar–jugoszláv közeledés sorsa”. A kétoldalú kapcsolatokban „bő évtizedig említésre méltó kezdeményezés nem történt”. Tegyük hozzá: ami történt – a magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés 1940. decemberi aláírása –, arra már

egy másik, erejénél fogva nagy érdekérvényesítő képességű nagyhatalom, Németország közép-európai előretörése jegyében került sor.

*

Nézzük, milyen apparátussal támasztja alá megállapításait a szerző. Noha a jegyzetek megítélése nem mennyiségi kérdés, érdemes rögzíteni: Hornyák három fő részre és harminc alfejezetre tagolt, 259 oldalnyi törzsszövegét négy híján ezer jegyzettel adatolja, illetve magyarázza. Ezek listáját az újjvidéki kiadó a könyv végén helyezte el, sajnos tagolatlanul, de mintaszerű pontossággal. Dicsérjük meg érte, mivel tapasztalatból tudom, hogy ehhez nem elég a szerző gondos munkája. A jegyzetek minőségét elsősorban az elsődleges források három nagy köre: a Magyar Országos Levéltár, a belgrádi Arhiv Jugoslavije és a londoni Public Record Office feldolgozott iratanyaga szavatolja. Fiatalabb kutató persze beleütközik abba a körülménybe, hogy a téma kutatása nem vele kezdődött. Harminckét, különböző időszakokban született és lelkiismeretesen felsorolt dokumentum-kiadvány jelzi az elődök, történészek és diplomaták keze munkáját, szinte a tárgyalt kilencéves korszak kezdetétől. Valójában ezt a számot legalább megkétszerezhetjük, mivel esetenként egyetlen cím mögött rangos nemzeti diplomáciai dokumentumsorozatok három-négy vaskos kötete rejtőzik. Tucatszámú memoár követi ezt, zömmel, de nem kizárólag magyar szereplőktől, szemtanúktól. Olyan például, mint Hatvany Lajos *Egy hónap története* című emlékezése, aki jelen volt Károlyi Mihály és Franchet d'Esperey nevezetes 1918. november 7-i belgrádi tárgyalásán. A nagy számú történeti feldolgozásban – mint már a dokumentumok között is – indokoltan fölbukkannak más országok (Románia, Csehszlovákia, Olaszország, Szovjet-Oroszország) egyidejű eseményeit tárgyaló írások, valamint a két ország viszonyán látszólag túlmutató, a bonyolult összefüggés-rendszer miatt mégis nélkülözhetetlen kapcsolattörténeti munkák. A folyóirat-tanulmányok között jó néhányat találunk, amely a maga idején (esetenként évtizedekkel ezelőtt) erős visszhangot keltett a történész szakmában. Hornyák, ha esetenként személyesen már nem ismerhette is szerzőiket, megbecsüli az elődöket, fölhasználja munkáikat, nem feledkezve meg arról, hogy lelkiismeretesen hivatkozzon rájuk. Ám ennél többet is tesz. A jegyzetek előtt helyezte el tízoldalas *Historiográfiai tájékoztatóját*. A doktori értekezéseknek ezt az elengedhetetlen kellékét a szerkesztők és a kiadók publikáláskor rendszerint kimetszik a kéziratból. Ez esetben nem tették, és helyesen jártak el; a kötetek és a szerzők pusztá fölsorolása ezt nem pó-

tolhatta. Többek között általa számíthat a kötet érdeklődésre a huszadik századi délszláv történelem kutatóinak szükségképpen korlátozott körén túl is, és lesz a jövőben megkerülhetetlen publikációvá a szakmában.

A bibliográfiát kézikönyvek, lexikonok, kronológiák felsorolása zárja.

A fiatal szerző első monografikus munkája megérdemli, hogy szóvá tegyem egy hiányosságát: nem elégíti ki azt a kíváncsiságunkat, hogy az általa leírt diplomáciai, nemzetközi politikai csatározásokról a maguk idején mit tudott a két ország közvéleménye. Ezt persze nem könnyű pontosan rekonstruálni, de talán közelebb vihetett volna hozzá, ha egyet-mást fölillant a két ország sajtójának magvasabb reagálásaiból, legalább a kapcsolatok alakulásának néhány csomópontján. Még valami hiányzik: a könyv oldalain fölbukkanó szereplők hatalmas hadseregében némi rendet teremtő névmutató. Ebben azonban a szerző vétlen. A mutató idejében elkészült, a kiadóhoz is eljutott, majd kézen-közön mégis kimaradt.

Harsányi Iván

Hasonló kezdetek – eltérő folytatás*

Gulyás László könyve a történelmi Magyarország területén kialakult két nagyrégió – Felvidék és Délvidék – huszadik századi történetének, etnikai, gazdasági, politikai viszonyainak, tér- és településszerkezetének alakulását mutatja be rendkívüli részletességgel, de mégis (legalábbis a szakember számára) áttekinthetően, jól körülhatárolható koncepció alapján. A könyv óriási adatmennyiséget tár az olvasó elé, de szerkezete világos, a fejezeteket a szerző a térség, illetve a régiókra gyakorolt hatásuk révén sorsdöntő történeti-politikai változások alapján tagolta és osztotta fel. A könyv adatgazdagsága a vállalt feladatból következik: a szerző egyszerre kívánja bemutatni a két – egymástól egyébként nagyon is eltérő vonásokkal rendelkező nagyrégió történeti sorsának, politikai, etnikai, gazdasági, tér- és településszerkezeti változásainak szinte valamennyi fontos jellemzőjét. Egyet kell értenem az előszót író Horváth Gyulával: a történeti magyar régiókról még nem készült eddig egyetlen ilyen alapos és részletes, ennyire jelentős tényanyagot felvonultató újabb kori mű, amiről csak azért nem írhatom, hogy egy kitűnő könyv vaskos kötetét tartja kezében az olvasó, mert sajnos, az olvasást nagyon megnehezítő,

* Dr. GULYÁS László: *Két régió – a Felvidék és a Vajdaság – sorsa az Osztrák-Magyar Monarchiától napjainkig*. Hazai Térségfejlesztő Rt., Pécs, 2005. 233 p.